

XIII. ÉVFOLYAM

2000. NOVEMBER

ARPA

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

11

ÁGH ISTVÁN,
CZIGÁNY GYÖRGY,
GÁL ÉVA EMESE,
KISS BENEDEK
VERSEI

KALÁSZ ISTVÁN,
ROTT JÓZSEF,
TORNAI JÓZSEF
ÍRÁSAI

GRYNAEUS TAMÁS
674-960 (II. RÉSZ)

A NÉVJEGYEN:
NAGY GÁBOR

ÁGH ISTVÁN
SZEGÉNY MAGYAR
KÖLTŐ

NAGY GÁSPÁR
SZABÓ LŐRINC
CENTENÁRIUMÁRA

BÓNIS FERENC
EMLÉKSOROK
ILLYÉS GYULÁRÓL

BESZÉLGETÉS
KORÁNYI GÁBOR
GRAFIKUSSAL

LISZTÓCZKY LÁSZLÓ
JÓZSEF ATTILA ÉS
GULYÁS PÁL
KALEVALA-ÉLMÉNYÉRŐL

PAPP ENDRE
ESTERHÁZY PÉTER
ÚJ KÖTETÉRŐL

SZEMLE
ABLONCZY BALÁZS,
BUDA FERENC,
OTTLIK GÉZA
KÖNYVEIRŐL

Grynaeus Tamás

674-960

II. rész

Nők, betegek

A víztorony (F) épületébe zsúfolták össze a női rabokat. Orvosi felügyeletüket egy nőgyógyász kolléga látta el. Egy alkalommal valamilyen szűrővizsgálat lebonyolítására párat közülünk magával vitt segítségül. Ekkor tudtam üzenetet vinni és beszélni néhányukkal. A politikai foglyok rettenetesen szenvedtek a nagy számban közülük zárt prostituáltak (ÜTK-sok) minősíthetetlenül közönséges beszéde, magatartása és egyetlen beszédtemája miatt.

Egy állapotos, mindenórás fiatalasszonyt is kizavartak az örök „sétálni”, azaz zárt alakzatban, vezényszóra, lehajtott fejjel körbejárni a gyakorlótéren. Ez mindig szigorúan elkülönítve történt: ilyenkor férfi raboknak még az ablakon kinézni sem volt szabad, legnagyobb részük amúgy is be volt mázolja csukaszürkére. Séta közben folyt el a magzatvize, onnan vitték kórházba... (Mellékesen: a munkás-paraszt kormány biztonsági őrizetre vonatkozó rendelete szerint terhes asszonyt nem is lett volna szabad internálni.)

A központi orvosi rendelő mellett volt egy néhány ágyas gyengélkedő. Egyik állandó lakója, egy paralysis progressivában szenvedő, aránylag fiatal férfi. Lábra már nem tudott állni, nevét nem tudta kimondani, oly mértékben elbutult. De azért 1957 tavaszán őt is az államrend megdöntésére irányuló tevékenység miatt helyezték „biztonsági őrizetbe”.

Szomorú, idő előtt megöregedett mérnök. Furcsán deformált jobb válla föltűnt az egyik vizsgálat alkalmával. Okát kérdezve szemérmesen kitérő választ adott. Más alkalommal újra visszatértem rá, nem gondolva, hogy nagyon fájó, rossz emlékeket idézek föl vele. Ekkor hallottam először a recski koncentrációs táborról, ahol széklábbal verték szét a vállát... Ő mondta el az akkor fantasztikus mesének ható szökéstörténetet is: azóta már a főszereplő szájából is hallhattuk.

Legmegalázóbb az volt, mikor a tábor minden lakójáról, mint a közönséges bűnözőkről, ujjlenyomatot vettek. Az illetékes „közégek” eközben úgy is viselkedtek velünk szemben. Úgy látszik, ehhez szoktak hozzá, és nem tudtak disztingválni. Még szerencse, hogy dr. Kiss László tapasztalt jogász társunk fölvilágosított: az egész csak megfélemlítési cirkususz; hol leszünk mi már, mire sok ezer ujjlenyomatot földolgoznak, értékelnek és esetleg ellenünk fölhasználhatnak?

Zsiga és a tetvek

Számos csöves, kmk-s, azaz közveszélyes munkakerülő is volt köztünk; mintha kutya-harapást szőrével, a munkakerülést a koncentrációs tábor kényszerű tétlenségével lehetne gyógyítani! A mi nagy szobánk lakója, Zsiga is kirítt a többi közül küllemével, öltözékével,

legfőképpen azonban beszédével. Ha dühös volt, vagy ha egy-két cigaretta reményében produkálni akarta magát, furcsa, egyetlen ismert nyelvre sem hasonlító, magyar szavakkal megtűzdelt zsargonra váltott („Ilime nada, japraszom frű, ...lemegyek a japraszomba stb.). Talán valamelyik hazai cigány dialektus lehetett? Így nem csoda, hogy rövid idő alatt a tábor nagy része eltetvesedett: a kiütéses tífusz járványa reális veszedelem lett, s mint említettem, semmitől sem féltek jobban rabtartóink, mint a fertőző betegségektől. Csoportonként letereltek bennünket az alsori zuhanyozóba (addig nem is láttuk), itt kellett pucérra vetkőzve megvárni, míg az udvaron fölállított katonai gőzfertőtlenítőből visszakaptuk szálnalmas állapotba került nyirkos ruháinkat. Befelé menet – nem tagadom – bizony szemrevételeztem esetleges menekülési lehetőségünket, bár a géppisztolyos-kézigránátos örök és a géppuskákkal, golyószóróval fölfegyverzett tornyok mellett nem sok esélyünk lett volna. A gázkamrákról olvasottak-látottak itt igen károsan hatottak: nagy megkönnyebbülés volt a zuhanyozó tülső ajtaján kilépni újra a napvilágra.

Öreg huszár

„A” épületbeli szobánk – több százan voltunk itt összezsúfolva – legszebb és legtiszteletreméltóbb embere Ocsovai Pali bácsi volt. Ősz hajú, kék szemű, magas termetű, szálfageyenes férfi, a legnagyobb hidegben is csak egyetlen lepedővel takarózott, pokrócát odaadta a fázósabbaknak. Keménykötésű ember volt, panaszszavát nem lehetett hallani. Annál gyakrabban hallottuk, amint szép palóc beszédével másokat biztatott, vigasztalt.

Nem tudom már, kinek az ötlete volt, ki szervezte meg: a sorakozók, „séta”, étkezések és egyéb „hivatalos” elfoglaltságaink közötti időt igyekeztünk tanulással kitölteni. Könyveink, írószereink nem voltak, nem lehettek, ezért időről időre összegyűltünk valaki köré, aki beszélt arról, amihez értett, vagy ami kedvenc témája volt. Koroda Miklós élményeiről beszélt, vagy műveiből mondott el egy-egy részletet; Ipolyi-Keller Tamás művészettörténetre, Dantéra okított bennünket; Kiss László ügyvédől különféle jogi kérdésekről, Kecskés Balázs református lelkésztől egyháztörténelemről hallottunk. Sokszor több csoportban, párhuzamosan folyt a „repülő egyetem”. Nagy Szeder István csodálatraméltó kiskunhalasi szervezetük fölépítéséről, működéséről beszélt sok alkalommal – s folytathatnám a sort.

Ocsovai Pali bácsiról tudtuk, hogy huszár volt, onnan edzettsége, keménysége. Megkérte tehát valamelyikünk, beszéljen a limanovai ütközetről. Addig szívesen, kéretlenül is beszélt első világháborús emlékeiről, most szemmel láthatólag húzódozott. Azt hittük, kéreti magát. Kezdetben még ment az elbeszélés, majd egyre akadozóbb lett, végül arca elborult, elfutotta szép kék szemét a könny:

– Ne haragudjatok, erről nem tudok még ma sem beszélni – mondta remegő ajakkal, és kiment, hogy ne lássuk sírni. Utóbb tudtuk meg, hogy szinte egész alakulata ottveszett az orosz géppuskák gyilkos tüzében...

Egy alkalommal néhányunkat kinti munkára vittek az udvarra. A pihenőben az épület nyers téglafala mellé húzódtunk, enyh helybe. A téglákon körülbelül szemmagasságig rengeteg fölirat, név, dátum beszélt mindennél ékesszólóbban a tábor szomorú kontinuitásáról, a mindenkori bűnbakokról, megaláztatásokról: kezdetben zsidók, majd orosz és más hadifoglyok lakták. A háború után következtek a „nép ellenségei”, azután egy ideig rendőriskola volt, s úgy jöttünk mi. Az intézmény változatlanul kiszolgált háború előtti

és utáni rendszereket, jelezve mélyen, erőszakosságukban gyökerező azonosságukat. Hogy is írta Radnóti?

*Rémhírek és férgek közt él itt francia, lengyel,
hangos olasz, szakadár szerb, méla zsidó...*

Újra Szegeden

Kistarcsáról Szegedre menet útközben fölvevük Perbiró József professzor urat, a szegedi városi nemzeti tanács forradalom alatti elnökét. Később járván az idő, a tököli internálótáborban éjszakáztunk. Hogy azonban este ne unjuk magunkat, egy alkoholistá küllemű, durva beszédű ór a hosszú, egyenetlenné koptatott betonú fogdafolyosót mossa föl kettőnkkel. E célra vödört és egy-egy cafatokra szakadt, bolyhait hullató „rongyot” lökött oda nekünk. Szegény Perbiró prof. nem is volt már fiatal, kis pocakja is akadályozta a hajladozásban, ezért igyekeztem a keze alá dolgozni. A leszúrást, kifogást, kötözködést így sem kerülhette el:

- Nem látja [kötőszó], ott egy akkora pöhöly, hogy elbotlik benne!
- Nem láttam, törzsőrmester úr!
- Magának mi a foglalkozása, [kötőszó]?
- Egyetemi tanár.

Ami ezután jött, azt már nem bírja el a nyomdafestéket...

A szegedi ávéhán az enyémmel szemben lévő, ablaktalan cellában lakott egy ideig. Egyszer kihallgatásról hozták vissza, elég zajosan. Gyanút fogva cirokszál segítségével óvatosan félrebillenttem a cirklit, magyarul kukucskát. Így láthattam, hogy cellája mellett falhoz állították, s mielőtt visszaeresztették volna, az ór valamivel fölkenete a padlót, és sebtiben kijött. Bezárása után nem sokkal heves dörömbölésbe kezdett:

- Mindent elmondok, kérem, csak engedjenek innen ki!

Életfogytiglani börtönbüntetést kapott...

A finomodó ködösítéssel internálótábornak nevezett koncentrációs táborból visszaérkeztem Szegedre, a már ismerős Kossuth Lajos sugárúti épületbe. Egy öreg rendőr vett át. A letéti holmim között talált Radnóti-verskötetet épp egy Sappho-műfordításnál nyitotta ki. Beleolvasott.

- Na, ez jó szerelmes, vigye!

Így jutottam pár hétre jó olvasnivalóhoz hosszú hónapok után. (Később elvették.) A fogda könyveiből is adott időnként egy-egy kötetet. Legelőször természetesen a *Fehér könyvet*, melyből megismerhettem az „ellenforradalom rémtetteit” és a bennünket fölbujtó gaz imperialista ügynököket. Utána Sayers-Kahn következett, majd a *Csendes Don* második fele, végül a *Varázshegy* négykötetes kiadásából egymás után három, csak lóugrásban: 3 - 2 - 4.

A bűnjel

Alig tudtam megállni, hogy el ne mosolyodjam, mikor az egyik kihallgatáson Margit néni kinyitott táskairógépét pillantottam meg az asztalra kikészítve. Evvel gépeltem - többek között - az inkriminált röpcédulákat. (Szegény, ha tudja, égnek állott volna a haja...) Azért derültem a „bűnjelen”, mert nagyon különös, szokatlan módon záródott: egy eldugott kar-

ral kellett a betűsört lesüllyeszteni. Számos esetben megtörtént, ha valakinek kölcsönadta, az illető nagy magabiztosan elvitte, és szégyenkezve két darabban hozta vissza: külön a tetejét. S ezek szerint még a ravasz nyomozókon is kifogott az öreg írógép. Csöndes elégtétel...

Az újra kezdődő kihallgatások „váltott lovakkal” folytak. Szívósan vissza-visszatértek többször is ugyanarra a témára, hogy ellentmondást fedezve föl belém köthessenek, hazugságon foghassanak.

Testi kényszert velem nem alkalmaztak, csak fenyegettek vele („tudunk ám mi más módszereket is alkalmazni”). A megtörés fontos eszköze a kifárasztáson, éheztetésen kívül az álmok elvétele. A titkosrendőrség jobban és korábban ismerte már az alvás élettanát, mint a neurológusok: régóta gyakorolták az alvás rendszeres időszakokban való megszakítását. Ma már tudjuk, hogy evvel az úgynevezett REM-(rapid eye movements) fázisokat, az álmok idejét szüntetik meg. Ezeknek pedig igen fontos szerepük van a ki-pihentségben, a lelki élet egyensúlyának megőrzésében. A cellában csak hanyatt fekve lehetett aludni (ha nem így volt, felköltöttek), így az ajtó fölötti villanyégő rendszeres időközű fölglyújtásakor pontosan a szemedbe világított, és fölébresztett.

Nagyon kell vigyázni arra, hogy nyugalmaidat megőrizzed: ha elveszited a fejed, ingerültté válsz: elvesztél. Márpedig provokálásokkal, állítólagos becstelenségedre célzásokkal pontosan ezt akarják elérni, éppúgy, mint önbecsülésed lerombolásával. Evvel ugyan is megtörik tartásodat. Ezért olyan kegyetlenül nehéz az igazmondás kérdése.

Fontos, hogy fizikai ellenálló képességedet ne törjék meg. Különös, hogy évekként tartóztatásom előtt módszeresen kezdtem edzeni magam, nehéz körülményekre fölkészülve. Dehogy gondoltam én börtönre, inkább csak valamilyen homályos sejtés volt, hogy erre még szükségem lesz. Nem is tudom, mivé lettem volna e nélkül? Fogságom alatt igyekeztem folytatni jól bevált torna- és jógagyakorlataimat. Ha erre nem volt lehetőség, izometriás izomgyakorlatokat végeztem. Soványságom óriási helyzeti előny volt: tapasztalatom szerint a kövérek sokkal nehezebben viselték a megpróbáltatásokat.

Mátyás király igazmondó juhásza

Mindenkinek három bulija van – tanítottak bennünket öreg csövesek: egyik amiért elítélnék; másik amiről az ügyész tud; s a harmadik: amit csak én tudok, amit valóban csináltam.

Nagyon keserves, hosszú hetekig tartó küzdelmem volt az igazmondással. Addig úgy tudtam, hogy mindig, minden körülmények között igazat kell mondani, még ha kettőbe vágnak is miatta. De végletekig kiélezett helyzetben, akkor is, ha másokat súlyos bajba sodrok vele? Embertelen emberekkel, hóhérokkal szemben is kötelesség az igazmondás? A vallatók is jól tudták ezt, vagy jó érzékkel fölmérték, mikor állnak szemben becsületes, egyenes emberekkel, mert ismételten elhangzott a fölszólítás: Mondjon el őszintén mindent, úgy, ahogyan történt, evvel megkönnyíti munkánkat és a maga helyzetét is. Majd elhangzott az „őszinte bűnvallás enyhítő körülmény” elv is – csak éppen azt „felejtették el” megmondani, hogy minél több személy szerepel egy ügyben, annál súlyosabb elbírálás alá eső „szervezkedésnek” minősül, tehát szó sincs enyhítő körülményről!

Ezt a nagyon súlyos erkölcsi dilemmát két módon tudtam magamban föloldani:
1.) a Mátyás király igazmondó juhászáról szóló mese tanulságát alkalmazva; és

2.) avval, hogy ami engem, és csak engem illetett, azt elmondtam; ez a teljes őszinteség látszatát keltette. Ahol viszont mások is szóba kerülhettek volna, ott körömszakadtig tagadtam, hazudtam, félrevezettem. Magam előtt úgy érveltem, hogy kisebb rossz a hazugság lelki terhe, mint a mások meghurcoltatásának, tönkretételének bűnét elviselni. Ma már tudom, hogy nem csak lehet, hanem kell is ilyen esetekben hazudni: immorális emberekkel szemben nincs morális törvény. Utóbb megnyugvásomra szolgált, hogy vallatásakor Dietrich Bonhoeffer is hasonló kérdésekkel viaskodott, és körülbelül hasonló megoldásra jutott.

Kívülálló számára talán különösen hangzik elvont erkölcsi kérdések ilyen végletes kiélezése, de gondoljátok meg, olvasók: abban a helyzetben, akkor, ott semmi másunk nem volt, csak igazunk tudata, erkölcsi tartásunk. Ezért éreztem – és ebben sem voltam egyedül – megvalósíthatatlannak és elviselhetetlen hátbatámadásnak, ha bárki (család, ügyvéd stb.) részéről az a javaslat, kérés hangzott el: „ismerd el, hogy tévedtél”, „mutass büntudatot”. Evvel ugyanis magunk számára bizonyítottuk volna be azt, amit vallatóink, kinzóink akartak fejünkbe verni, hogy tudniillik rossz úton jártunk. Ez pedig egyenlő lett volna az összeomlással. Ma már tudom, hogy ez nem volt részemről fellengzős önteltség. P. Groza is ugyanezt fogalmazta meg (*A börtön homályában*).

Különös volt ez az akkori – elsősorban önmagunkkal szembeni – végletesen szigorú, kegyetlenségig őszinte, következetes magatartás, mindmáig visszaírom, azóta sem voltam képes soha erre a szintre eljutni. Talán az ilyen végletes helyzet elviselését könnyíti meg ez az adomány? Jól emlékszem egy fojtott szavakkal, félmondatokban zajlott beszélgetésünkre Karátson Gáborral. A váci börtönben kellett valamire várakozni. Úgy intéztük, hogy egymás mellé kerülhessünk, régen nem láttuk egymást. Szinte pillanatok alatt in medias res voltunk, és nehézség nélkül, gyorsan egyetértettünk abban – ez mutatta, hogy előzőleg egymástól függetlenül már mindketten alaposan meghánytuk-vetettük magunkban –, hogy mi most itt nem [!] áltathatjuk és nem vigasztalhatjuk magunkat avval, hogy keresztyéneként Krisztusért szenvedünk. Ez a kegyetlenül szókimondó, végletesen következetes igazságkeresés volt jellemző ránk akkor, ott – sokszor jó lenne ma is egy kicsi belőle...

Még elemi iskolában tanultuk a régi mondást: „Ha nem tudsz imádkozni, a viharos tengeren majd megtanulsz.” Nem csak ott... Sokszor visszakívánom azt a – szinte kegyetlenségig menő, önmarcangoló – őszinteséget, intenzív belső, lelki életet, amelyben az ÁVH cellájában részem lehetett. Ennek segítségével tudom megsejteni, megérteni a misztikusokat, remetéket, még akkor is, ha a külső kényszer igen nagy különbséget jelent.

Ennek a hallatlan – a kívülálló számára elképzelhetetlen – koncentrációnak és a szóbelin kívül mindennemű gondolat-, és ismeretközlési lehetőség hiányának érdekes következménye a megjegyző emlékezés szinte hihetetlen mértékű javulása. (Címek, nevek, üzenetek fejben tartása!) Evvel a tapasztalattal tudtam megérteni az írásbeliség nélküli kultúrában élők elképesztő memóriateljesítményét. Kiszabadulásom után – könyvhöz, papírhoz, ceruzához jutva – ez a képesség is hamar elenyészett.

„Justizmord”, avagy láttunk már mi karón varjút

Mikor a házkutatás alkalmával az ügyészi határozatot kértem, a szemembe nevettek. A kormány rendelete (ilyen súlyos kérdésben rendelet, nem törvény!) értelmében „közbiztonsági őrizetbe” csak ügyészi végzés alapján és legfőljebb három hónapra vehetnek

valakit. Ilyen ügyészi végzés sem volt esetemben, és majd fél évig tartottak internáló táborban. Innen visszavitték a szegedi ÁVH-ra. A nyomozási-kihallgatási idő alatt ügyvéddel egyetlen esetben, állva, körülbelül tíz percig, ő jelenlétében találkozhattam. A tárgyalás előtt néhány nappal, hasonló körülmények között, szintén csak néhány percet. Ezt nevezték „szabad védekezésnek”.

A kihallgatást végző ügyész, látva, hogy nem boldogul velem, csakhamar átadott egy Balogh nevű vezető ügyésznek. Mikor rendíthetetlennek látszó nyugalmammal (mi volt e mögött!) egyik alkalommal kihoztam sodrából, kifakadt:

- Hogy nem lehetett látni, hogy ezt az ellenforradalmat volt urak, mágnások, nyugati ügynökök csinálták? Hogy tudott értelmes ember létrehozni keveredni?

Akkor már elég jól ismertük a folyó pereket és szereplőiket is, így kétszeres nyugalommal mondhattam:

- Mutasson az ügyész úr csak egyetlen olyan folyó vagy lezárt pört, amelyikben urakat vagy nyugati ügynököket ítéltek el!

Ettől kezdve többet nem hallgatott ki, és nem akart „meggyőzni”.

Viszont jó hónappal az elsőfokú tárgyalás előtt, a bizonyító eljárás lefolytatása, a vád és a védelem meghallgatása előtt aláírtattak velem egy írást, mely szerint „tekintettel a várható súlyos ítéletre [!], szabaddalra helyezési kérelme nem teljesíthető”.

Az általam megidézni kért védő tanúk közül egy sem volt ott tárgyalásomon. Nem akartak eljönni, vagy meg sem idézték őket, nem tudom.

Volt két szívet melengető jelenet az elsőfokú tárgyaláson. A vád által megidézett egyik tanú, Bakondi Béla kollégám becsületes, szép tanúvallomása után kifelé indult a teremről. A bíró utána szólt:

- Útiköltségét a jegyzőnél megkaphatja!

B. B.: - Kit terhel ez az összeg?

Bíró (élesen): - Természetesen a vádlottat.

B. B. (még élesebben): - Akkor köszönöm, nem tartok rá igényt!

És döngő léptekkel kivonult a tárgyalóteremből.

Ötödéves korunkban Lakatos László kollégám - később orosházi kórházi főorvos - volt csoportunkban az egyetlen párttag. Őt is megidézte a vád. Nem is kétések a bíró inszINUATÍV kérdései, melyekkel arra akart adatokat kapni tőle, hogy sem tanulmányi eredményeim, sem munkamorálom, sem társaimhoz való viszonyom nem volt megfelelő. Mikor ezek helyett csalódottan csak a legjobbakat kellett hallania, reménykedve megkérdezte:

- De ugye, az orosz nyelvet nem jól tanulta?

L. L.: - De igen, kérem, legjobb oroszos volt a csoportban...

Több kérdést ezek után nem kapott.

Mellékesen megjegyezve, Kerekes Lajos bírónak tudomásom szerint nem volt bírói képesítése, híres volt szélsőséges ítéleteiről, és két nappal az ügyemben meghozott elsőfokú ítélet (38 hónap börtönbüntetés, vagyonekobzás, politikai jogok gyakorlásától való eltiltás) meghozatala után (1957. november 27-én!) felettesei fegyelmi úton leváltották...

„Most a perc-emberkék dárídója tart”

Öreg, tapasztalt ügynevezett 00-ás ügyvédem, dr. Lóránt László, akire csak tisztelettel és hálával tudok visszaemlékezni, figyelmeztetett az elsőfokú tárgyalás előtt, hogy az

